

Słowackie kościoły drewniane

W 2008 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO wśród innych obiektów zostało wpisanych osiem słowackich drewnianych kościołów (zob. „Spotkania z Zabytkami”, nr 9, 2008, s. 33). Są to rzymskokatolickie kościoły w Hervartovie i Tvrdošinie, ewangelickie kościoły tzw. artykułarne w Kieżmarku, Lesztinach i Hronseku oraz greckokatolickie cerkwie w Bodružali, Ladomirowej i Ruskiej Bystrej.

Wszystkie najcenniejsze słowackie kościoły drewniane przeszły dodatkowy proces oceniania i wyboru na poziomie narodowym, i to jeszcze przed opracowaniem projektu nominacyjnego. Dlatego dla obiektywnej oceny ich wartości architektonicznych, artystyczno-rzemieślniczych, plastycznych oraz urbanistycznych zostało sformułowanych siedem kryteriów wyboru. Obejmowały one zachowaną autentyczność historycznej konstrukcji obiektu, jego artystyczną formę oraz pierwotne wyposażenie wnętrza (ołtarz, ikonostas, ambona, chrzcielnica, organy, ławki itd.), ale także rodzaj bezpośredniego otoczenia (cmentarz, ogrodzenie, płot, brama, dzwonnica, zieleń, pozostałe budynki). Na podstawie tych kryteriów dokonano oceny oraz wyboru konkretnych świątyń. Pod uwagę brano jedynie obiekty znajdujące się *in situ*, służące potrzebom liturgicznym miejscowej społeczności chrześcijańskiej, pod warunkiem istnienia również możliwości ich wykorzystywania i prezentowania w celach kulturalno-społecznych.

Wybrane obiekty trzech wyznań chrześcijańskich są przykładem zróżnicowania drewnianego budownictwa na terenie Słowacji. Poszczególne budowle, różniące się między sobą typologicznie, przedstawiają indywidualną prezentację tradycyjnej architektury sakralnej konkretnego wyznania chrześcijańskiego w danym regionie. Zespół ośmiu słowackich drewnianych świątyń niewątpliwie reprezentuje uniwersalne wartości, które są warunkiem wpisania na listę UNESCO. Stanowią bowiem wyjątkową i wciąż żywą architekturę oraz tradycję budowlaną charakterystyczną dla wieloetnicznego i wyznaniowego regionu wschodnich Karpat. Obiekty te odzwierciedlają więc niezwykłą różnorodność tych ziem. Chociaż architektura sakralna ma od średniowiecza wspólny, chrześcijański fundament, to przez następne stulecia wzbogacana była nowymi elementami wyznaniowy-

mi. Jej forma przyjmowała nowe myśli i rozwiązania. Dzięki temu skromne na pierwszy rzut oka drewniane budowle sakralne, jak gdyby zapomniane w bezkresnych lasach Karpat, stopniowo rozwinęły się w niezwykle barwne, bogate pod względem architektonicznym i artystycznym świat.

1. Bodružala, cerkiew greckokatolicka, z 1658 r., należy do najstarszych i najlepiej zachowanych drewnianych świątyń na Słowacji; jej wnętrza zdobią malowidła i ikonostas z XVII w.

2. Hervartov, kościół rzymskokatolicki, z końca XV w., z ciekawymi malowidłami z XV-XVII w.

3. Hronsek, kościół tzw. artykułarny, z XVII w., pozbawiony dekoracji, co nawiązuje do surowych zasad protestantyzmu

4. Kieżmark, prosta bryła kościoła tzw. artykułarnego, zbudowanego na początku XVIII w., kontrastuje z niezwykle bogato dekorowanym wnętrzem

Kościół rzymskokatolickie w Hervartovie oraz Tvrdošinie można porównać do polskich drewnianych kościołów Małopolski i Zakarpacia. Karpaty wschodnie, gdzie odległość między omawianymi regionami jest niewielka, charakteryzują się występowaniem drewnianych kościołów tzw. typu gotykizującego, do którego oba kościoły można zaliczyć. Powstały w XV i XVI w., kiedy

chrześcijaństwo zadomowiło się już na tym terenie. Budowano je spontanicznie, w miejscach, gdzie był dostęp iglastych, ewentualnie mieszanych lasów, a drewno stanowiło podstawowy materiał budowlany. Szeroka dostępność drewna, umiejętność jego obróbki i łączenia konstrukcyjnego zdeterminowały powstawanie drewnianych budowli sakralnych. Powszechnie panujący wówczas styl gotycki nie mógł nie wpływać na ich charakter i formę, zatem ślady, jakie w nich pozostawił, nie są przypadkowe. Każdy kościół oprócz podstawowej funkcji religijnej spełniał również w życiu wierzących funkcję kulturalno-społeczną. Był miejscem modlitwy, kontemplacji, odpoczynku i wspólnych spotkań, jak również obiektem dumy. Skoro drewno było powszechnie uważane za mniej wartościowy, pospolity materiał, budowniczowie drewnianych świątyń starali się naśladować istniejące już budowle kamienne, zarówno te

o charakterze sakralnym, jak i świeckim. Właśnie z nich majstrzy ciesielscy czerpali wzory i motywy, które następnie w uproszczonej formie transformowali do drewnianych konstrukcji, dostosowując je dodatkowo do miejscowej tradycji. W ten sposób na terenach północnej Słowacji, południowo-wschodniej Polski oraz północno-wschodnich Czech rozwinęła się jedyna w swoim

5. Ladomirova, cerkiew greckokatolicka św. Michała Archanioła, z połowy XVIII w.; wraz z ogrodzeniem, wolno stojącą dzwonnica i cmentarzem tworzy jednolity zespół

6. Lesztiny, kościół tzw. artykularny, z końca XVII w., z ciekawą dekoracją malarską i rzeźbiarską wnętrza

7. Ruska Bystra, cerkiew greckokatolicka św. Mikołaja, z początku XVIII w., wyróżnia ją spośród innych cerkwi prosta architektura

8. TvrDOSZIN, kościół rzymskokatolicki, z połowy XV w., nawiązuje do architektury gotyckiej

to odzwierciedla religijno-kulturowe związki obu tradycji chrześcijańskich. Cerkwie unickie (greckokatolickie) są jedynym w swoim rodzaju przykładem wpływu, który na drewnianą architekturę Wschodu miała kultura i budownictwo Zachodu, z jego emocjonalnie barokowym wyrazem. Przejawem tego jest nałożenie się na pierwotnie centralny i symetryczny model bizantyjskich świątyń podłużnej dyspozycji łańciskich kościołów orientowanych w linii wschód-zachód, z dominującą wieżą usytuowaną nad wejściem. Wpływ historycznej stylistyki architektury Zachodu znaj-

rodzaju grupa drewnianych kościołów o charakterystycznym wyglądzie oraz artystycznych i technicznych rozwiązaniach. Ich architektura ma wspólne rysy stylu gotyckiego, ale także wiele cech indywidualnych oraz specyficznych środków wyrazu, czerpanych z tradycyjnej kultury budowlanej, typowej dla konkretnego regionu.

Okoliczności polityczne powstania w ciągu XVII w. niektórych drewnianych świątyń na terenach monarchii habsburskiej są pewnym spajającym elementem między kościołami artykularnymi w Kieżmarku, Lesztinach i Hronseku i już wcześniej zapisanymi polskimi protestanckimi tzw. Kościołami Pokoju. Jednak ich architektoniczne i konstrukcyjne rozwiązania wywodzą się z całkowicie różnych uwarunkowań. Szachulcowa konstrukcja wykorzystana przy polskich kościołach w Jaworze i Świdnicy była na terytorium Górnych Węgier prawie nieznaną i korzystano z niej jedynie wyjątkowo. Tu w sakralnych obiektach drewnianych dominowała konstrukcja zrębowa. Również wystrój wewnętrzny słowackich kościołów protestanckich miał inne inspiracje artystyczne.

Widać w nich wyraźne późnorenesansowe i wczesnobarokowe rozwiązania, które do prowincjonalnego i górskiego środowiska docierały bardzo późno z większych miast. Pomimo to doskonale dopełniały ludową twórczość. Najlepiej to widać w kościele tzw. artykularnym w Lesztinach, gdzie konstrukcja zrębowa i uproszczona budowa wpłynęły na miejscowe tradycje budowlane w świeckiej architekturze regionu Oraw. Jednak w zaskakująco bogato zdobionym wnętrzu zastosowano mnóstwo późnorenesansowych motywów roślinnych, łączonych z naiwnymi wzorami postaci oraz kolorowymi marmurkowaniami. Wszystko to niosło już tchnienie wczesnobarokowych form artystycznych.

Z kolei kościół artykularny w Kieżmarku reprezentuje inny – kaznodziejski typ świątyni, z malarską dekoracją noszącą znamiona profesjonalnego rzemiosła artystycznego. Natomiast w kościele artykularnym w Hronseku prawie zupełnie brak dekoracji i ozdób plastycznych. Tu forma architektury całkowicie podporządkowuje się słupowo-ramowej konstrukcji i treści protestanckiej liturgii, które jasno definiują charakter wnętrza.

Cerkwie greckokatolickie w Bodružali, Ladomirovej i Ruskiej Bystrej pod względem architektonicznym można zaliczyć do sakralnych obiektów drewnianych tzw. typu lemковского. Ich występowanie jest ograniczone do konkretnego terytorium, które wyznaczało granicę wschodnich Karpat. Budownictwo

duże odbicie również w wykorzystaniu typowego barokowego wykończenia, na stopniowanych namiotowych dachach poszczególnych przestrzoni.

Pod koniec XVIII w. silny wpływ sztuki łańciskiej przejawiał się także w artystycznym wystroju i wyposażeniu cerkwi. Opracowanie religijnej tematyki i symboliki na malowidłach ściennych, ikonach oraz detalach wystroju wnętrza kościołów częściowo czerpie inspiracje również z zachodnioeuropejskiego środowiska artystycznego. Nieznani autorzy starali się stworzyć namiastkę prawdziwego portretu, a poszczególnych świętych przedstawiali również z odpowiednimi insygniami piastowanych godności w ten sposób, by wzmocnić ich uroczysty i majestatyczny charakter. Właśnie te cechy można zauważyć w architekturze i w niektórych ikonach cerkwi w Bodružali i Ladomirovej. Obiekty te nie są przykładem jednolitej lemkowej drewnianej architektury sakralnej, ale reprezentują grupę świątyń różniących się wyglądem zewnętrznym, detalami konstrukcyjnymi oraz plastycznymi dekoracjami. Zróżnicowanie to widać także w cerkwi w Ruskiej Bystrej, której architektura na pierwszy rzut oka wymyka się z tradycyjnego modelu świątyni obrządku wschodniego. Pomimo to wszystkie one są świadectwem niezwykle barwnej i bogatej tradycji budownictwa drewnianego na terenach wschodniej Słowacji.

Miloš Dudáš